

פיטורי עובד, הפחתת שכר והרעת תנאים ע"פ ההלכה

חיוב תשלום שכר מלא וחלקי במקרים שהעבודה נעשתה מאליה ולא זקוקים עוד לפועל

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עו עמוד ב-עז עמוד א

האי מאן דאגר אגרי לרפקא, ואתא מטרא ומלייה מיא. אי סיירא לארעיה מאורתא - פסידא דפועלים, לא סיירא לארעיה מאורתא - פסידא דבעל הבית, ויהיב להו כפועל בטל. ואמר רבא: האי מאן דאוגיר אגורי לדוולא, ואתא מטרא - פסידא דפועלים. אתא נהרא - פסידא דבעל הבית, ויהיב להו כפועל בטל. ואמר רבא: האי מאן דאוגיר אגורי לדוולא, ופסק נהרא בפלגא דיומא. אי לא עביד דפסיק - פסידא דפועלים. עביד דפסיק, אי בני מתא - פסידא דפועלים, לאו בני מתא - פסידא דבעל הבית. ואמר רבא: האי מאן דאגר אגורי לעבידתא ושלים עבידתא בפלגא דיומא, אי אית ליה עבידתא דניחא מינה - יהיב להו, אי נמי, דכותה - מפקד להו, דקשה מינה - לא מפקד להו, ונותן להם שכרן משלם. אמאי? וליתיב להו כפועל בטל! - כי קאמר רבא באכלושי דמחוזא, דאי לא עבדי חלשי.

רא"ש מסכת בבא מציעא פרק שישי סימן ג

אי לא סיירא לארעא פסידא דבעל הבית לפי שבעל הבית מכיר את ארצו ויודע דכי אתי מיטרא לא חזיא לרפקא והיה לו לומר בבוקר לפועלים שישכירו עצמן למקום אחר והפועלים לא הכירו את ארצו ונמצא שבגרמתו הפסידו שכר פעולת היום אי נמי כיון שלא הראם מבערב באיזה שדה יעשו מלאכה יכולים לומר לרפקא סתם השכרתנו תנה לנו שדה אחרת דחזיא לרפקא הילכך נותן להם שכרם כפועל בטל

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף עד עמוד ב

ההוא גברא דאמר ליה לאריסיה: כולי עלמא דלו תלת דלוותא ואכלי ריבעא, את דלי ארבעה ואכול תילתא, לסוף אתא מיטרא, אמר רב יוסף: הא לא דלה, רבה אמר: הא לא איצטריכא.

חידושי הריטב"א מסכת בבא מציעא דף עז עמוד א

ואמר רבא האי מאן דאגר אגורי לדוולא ואתא מטרא פסידא דפועלים. פי' ואע"ג דלא סיירוהו מאורתא דמידע ידיע דכי אתא מטרא לא צריך לדוולא, וכולהו הוה להו למידע דאפשר דאתי מטרא והוה להו לפועלים לאתנויי, משא"כ לענין רפקא דלעיל דכל היכא דלא סיירוהו מאורתא לית להו לפועלים למידע דכי אתי מטרא לא חזיא לרפקא, דאיכא ארעא קשה דחזיא להכי ובעה"ב דידע בארעיה הוה ליה למידע ולא תנויי. והלכתא כרבא, וכבר הקשו הראשונים ז"ל מהא דאמר במס' גיטין (ע"ד ב') ההוא דאמר ליה לחבריה כולי עלמא דלו תלת דלוותא ושקלי רבעא את דלי ארבעה ושקול תלתא לסוף אתא מטרא רב יוסף אמר הא לא דלה רבה אמר הא לא איצטריך, וקיי"ל כרבה, דאלמא כל היכא דאתא מטרא רווחא דפועלין הוא, וקשיא הלכתא אהלכתא, תירץ הראב"ד דהכא בפועל שכיר יום כדאמרינן בהדיא ובהא הוא דהוי פסידא דפועלים ואע"פ שהתחילו במלאכה וכדאמרינן בסמוך היכא דפסק נהרא בפלגא יומא, אבל בקבלנות מלאכה כל רווחא דאתי דמתעבדא מלאכה מנפשה רווחא דקבלן הוא, והקשו עליו ז"ל מדאמרינן בירושלמי בפרק הגוזל גבי שטף נהר חמורו וחמורו חבירו תני הניח את שלו להציל את של חבירו ועלה של חבירו מאליו אינו נזקק לו בכלום, והתם קבלנות גמורה היא דתנאי יהושע הוא כדאיתא בפרק הגוזל (ק"ד ב'), ואע"ג דירד להציל והתחיל במלאכה כי סליק חמורו חבירו מאליו רווחא דבעל החמור הוא.

ורבינו אלפסי ז"ל תרץ דשאני התם דכיון דאריס הוא ואית ליה זכותא בגופא דארעא הוה ליה כשותף ולהכי רווחא דידיה, וקרוב לזה פירשו בתוספות דהכא לא נחית אארעא כלל ושכירי יום היו והרי לא עשו מלאכתן, אבל התם לארעא נחיתו למעבד מאי דצריכא לה, ואילו אריסי דעלמא דדלו תלת דלוותא ושקילו רבעא דכו"ע אי אתא מטרא ולא איצטריכו למדלי לא מפסדי מריבעא דידהו מידי דכיון דנחתו אארעא קנו חלקם בין ידלו בין לא ידלו כל היכא דארעא לא צריכא, אלא דהשתא שהתנה עמו לעשות עמו יותר משאר אריסין ולמיכל תילתא הוה סבר רב יוסף דלא אוסיף ליה אלא אדעתא דליטרך טרחא יתירא וכיון דלא טרח לית ליה אלא כשאר אריסין, ורבה סבר דהאי נמי דיניה בהא כשאר אריסין, וכן עיקר, ובדוכתא ארווחנא בה טובא בס"ד.

שולחן ערוך חושן משפט סימן שלד סעיפים א-ב

השוכר את הפועל להשקות השדה מזה הנהר, ופסק הנהר בחצי היום, אם אין דרכו להפסיק, או אפילו שדרכו לפסוק והפועל יודע דרך הנהר, פסידא דפועל ואין בעל הבית נותן לו כלום, אף על פי שגם בעל הבית יודע דרך הנהר. אבל אם אין הפועל יודע דרך הנהר, ובעל הבית יודע, נותן לו שכרו כפועל בטל. הגה: וכן בכל אונס שאירע לפועל, בין ששניהם היו יודעין שדרך האונס לבא או ששניהן אינן יודעין, הוי פסידא דפועל. אבל אם בעל הבית יודע והפועל אינו יודע, הוי פסידא דבעל הבית (טור ס"ב) ואם הוי מכת מדינה, עיין לעיל סימן שכ"א. מי ששכר בית לדור בו, ומת בתוך זמן השכירות, אין צריך לשלם לו רק מה שדר בו, דבעל הבית הוי כפועל והוי ליה להתנות (מרדכי פרק האומנין). מיהו יש חולקין (בית יוסף בס"ס שי"ב בשם תשובת רשב"א אלף וכ"ח ובשם תוספות פרק חזקת ות"ה סי' שכ"ט, וכן משמע תשובת רשב"א שהביא הב"י סימן של"ה). לכן אם קבל השכר כולו, אין צריך להחזיר כלום, כן נראה לי. אם ברחו מחמת שינוי אויר, הוי כשאר אונס, והוי פסידא דפועל או המלמד (תשובת מהרי"ל סימן מ"א ומהר"ם פאדוואה סימן פ"ו). שכרו להשקות שדהו ובא מטר בלילה בענין שאינו צריך, אינו נותן לו כלום. וכן אם בא בחצי היום, אינו נותן לו מחצי היום ואילך כלום. אבל אם בא הנהר, נותן להם כל שכרן; מן השמים נסתייעו. הגה: שכר פועלים לחפור שדהו ובא מטר בלילה

בענין שאינן יכולין לחפור, אם לא ראו הפועלים הקרקע, פסידא דבעל הבית הוא, דהוי ליה להודיעם שלא יבואו. י"א דאם ביקר בעל הבית המלאכה מבערב וראה שצריכה פועלים, פטור בכל ענין (הכל בטור ס"א). ועיין לעיל סימן של"ג סעיף א' וב'. יש אומרים הא דאמרינן דאם אירע אונס הוי פסידא דפועלים היינו ששכרן למלאכה ידועה, אבל אם שכרן סתם, יכול לומר: תן לי מלאכה אחרת כזו (ת"ה סימן שכ"ט).

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף קג עמוד ב-קד עמוד א

משנה. המקבל שדה מחבירו והיא בית השלחין או בית האילן, יבש המעין ונקצץ האילן - אינו מנכה לו מן חכורו. אם אמר לו חכור לי שדה בית השלחין זו או שדה בית האילן זה יבש המעין ונקצץ האילן - מנכה לו מן חכורו. גמרא. היכי דמי? אילימא דיבש נהרא רבה - אמאי אינו מנכה לו מן חכורו? נימא ליה: מכת מדינה היא! - אמר רב פפא: דיבש נהרא זוטא, דאמר ליה איבעי לך לאתויי בדוולא.

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף קה עמוד ב

משנה. המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או נשדפה, אם מכת מדינה היא - מנכה לו מן חכורו, אם אינה מכת מדינה - אין מנכה לו מן חכורו. רבי יהודה אומר: אם קיבלה הימנו במעות - בין כך ובין כך אינו מנכה לו מחכורו. גמרא. היכי דמי מכת מדינה? אמר רב יהודה: כגון דאישדוף רובא דבאגא. עולא אמר: כגון שנשתדפו ארבע שדות מארבע רוחותיה.

שולחן ערוך חושן משפט סימן שכא

החוכר או המקבל שדה מחבירו, והוא בית השלחין או בית האילן, ויבש מעין בית השלחין ולא פסק הנהר הגדול, אלא אפשר להביא ממנו בדלי, או שנקצץ האילן של בית האילנות, אינו מנכה לו מחכירו. ואם מכת מדינה היא, כגון שיבש הנהר, מנכה לו מחכירו. הגה: אבל בקבלנות אינו מנכה לו כלום, אלא חולקין במה שנמצא כפי תנאם (המגיד פ' ח' דשכירות ונ"י ר"פ המקבל). והא דאמרינן אם מכת מדינה הוא מנכה לו מן חכירו, הוא הדין בכל כיוצא בזה, דכל מקום שנפסד הענין לגמרי והוי מכת מדינה, מנכה לו משכירותו. ואם אפשר לתקנו על ידי טורח ותחבולות, אינו מנכה לו (מהר"ם פאדוואה סימן ל"ט). וכל מקום שמנכה לו אין חילוק במה שעבר או להבא. וכן פסק מהר"ם על מלמד שגזר המושל שלא ילמוד, דהוי מכת מדינה וכל ההפסד על בעל הבית (מרדכי פרק האומנין). ויש חולקין וסבירא להו דמכאן ולהבא בדין חזרה קאי, כמו דאמרינן לעיל סימן ש"י לענין השוכר חמור ומת, ואם לא חזר איהו דאפסיד אנפשיה ומחל (מהר"ם פאדוואה הנזכר לעיל). והסברא הראשונה נראה לי עיקר.

סמ"ע חושן משפט שכא ס"ק ו

לענ"ד נראה דאין דעת המרדכי בשם מוהר"ם דצריך הבעה"ב לשלם להמלמד כל ההפסד, דאין טעם להדבר. כי מאחר שגזר המושל שלא ללמד הוא דבר שאינו שכית, ולא היה לו למידע לא להבעה"ב ולא להמלמד, ובכי האי גוונא קיימא לן דהוה פסידא דמלמד ודפועל, דהן באים להוציא, כמבואר בגמרא ובפוסקים... ואדרבה מסתברא לומר כיון דמכת מדינה היא, המשכיר והשוכר שוין בהדבר, ואין לומר דמזלו דשום אחד גרם, ונחזור לכללנו: המוציא מחבירו עליו הראיה. או לפחות יהיה ההפסד על שניהן, כמו דאמרינן בגמרא [ב"מ ע"ט, ב]. גם במלמד זה שגזר המושל שלא ללמד, יחלוקו, שהרי אם זה יאמר שרוצה לקיים התנאי, גם השני מוכן לקיים התנאי, אלא שאי אפשר מצד המושל.

ביאור הגר"א חושן משפט סימן שכא ס"ק ז

וכ"כ מהרמ"פ ס' פו וכ"ה בהג"א אבל צ"ע אדרבה הואיל ומכת מדינה מנכה לו משכירותו כנ"ל

הרעת תנאי העסקה

מגיד משנה הלכות שכירות פרק ט הלכה ז

השוכר את הפועל לעשות וכו'. מימרא דרבא בהשוכר שם וכתב הרשב"א ז"ל כי אמרינן דדוקא כמותה אבל קשה ממנה לא ודוקא בשאמר להם בפירוש כששכרם למלאכה זו הא סתמא אף ע"פ שמסר להם זו בבקר כשנשלמה מפקד להן אפילו קשה ממנה שהרי אם היה רוצה היה מוסר להם קשה בבקר. וכן דעת הרמב"ן ז"ל:

משנה למלך הלכות שכירות פרק ט הלכה ז

השוכר את הפועל וכו'. כתב ה"ה וכתב הרשב"א כי אמרינן דדוקא כמותה כו'. ונראה סיוע לזה ממ"ש רבינו. (א"ה לעיל פ"ה דין ז) השכיר לו בית סתם ונתן לו בית ונפל חייב לבנותו או יתן לו בית אחר ואם היה קטן מן הבית הראשון אין השוכר יכול לעכב והוא שיהיה קרוי בית שלא השכיר לו אלא בית סתם ע"כ וידיעת ההפכים אחד ודו"ק:

שולחן ערוך חושן משפט סימן שלה סעיף א

השוכר את הפועל למלאכה ידועה, ונשלמה בחצי היום, אם יש מלאכה כמותה או קלה ממנה, עושה; ואם אין לו, נותן לו שכרו כפועל בטל. הגה: ואם רוצה ליקח מחבירו מלאכה כזו וליתן לפועל, הרשות בידו. ויש אומרים דאם רוצה להוסיף בשכרו, צריך לעשות אפילו מלאכה כבידה מן הראשונה (הכל במרדכי פרק האומנין). ואם היה מהחופרים או עובדי אדמה וכיוצא בהם, שדרכם לטרוח הרבה ואם לא יעשה מלאכה יחלה, נותן לו כל שכרו משלם. ודוקא שלא הראה לו אותה מלאכה תחלה, אבל אם הראה אותה לו וראה שלא היה בה מלאכת יום ולא התנה, אינו נותן לו כלום לאחר ששלמה, כמו שנתבאר בסי' שקודם זה דכל מה ששניהם יודעים יש לפועל להתנות. ואם שכרו סתם למלאכת יום אחד, יכול לשנותו ממלאכה קלה לכבדה. הגה: מלמד שחלה התלמיד, נתבאר בסוף סימן של"ד (טור ריש סי' של"ד ורמב"ן בתשובה סי' א'), מקום שהוא פסידא דבעל הבית צריך ליתן לו שכרו משלם ולא כפועל בטל, דאי לא עבדי חלשי. ואפילו יש לו תלמידים אחרים שלומד עמהם, דדבורא לאחד דבור למאה (ב"י בשם הרשב"א ורבי ירוחם נכ"ט ח"ג). ואין בעל הבית יכול ליתן לו נער אחר ללמוד עמו (תשובת רמב"ן סימן א'). ויש אומרים דיכול ליתן נער אחר המבין וחרף כראשון, אבל לא קשה ממנו (מרדכי פרק האומנין), וכן נראה לי להורות. והא דצריכין ליתן למלמד שכרו משלם, היינו דוקא אם נראה לבית דין שנהנה בלמודו יותר מבטולו; אבל אם נראה לבית דין שנח לו בבטול, אינו נותן לו אלא כשאר פועל בטל (תשובת רשב"א סימן תרמ"ג וסימן אלף מ"ב). המלמד עם בן חבירו שלא מדעת האב, יש אומרים דחייב לשלם לו כדין היורד לתוך שדה של חבירו שלא ברשות, שיתבאר לקמן סימן שע"ה (מרדכי שם והגהות מרדכי), ויש חולקין (תשובת רשב"א סימן תרמ"ה). ואם אחד אומר למלמד: למוד עם בני, ולא קצב לו שכירות, צריך ליתן לו כפי מה שנותנים אחרים (מרדכי הנ"ל בשם מהר"ם). בעל הבית ששכר מלמד ואמר שילך אצל קרובו לנסותו אם יוכל ללמוד עם הנער, ולא הלך, ואחר שלמד עמו אומר שינסנו עדיין, ועד מעיד שלא ידע ללמוד עמו, הדין עם המלמד, מאחר שיודע עכשיו מוקמינן ליה אחזקה שידע כבר, ונשבע נגד העד ונוטל שכרו (מרדכי פרק מי שמת). רב שהיה בעיר כמה שנים והורה לקהל, ואחר כך קצבו עמו שכר להבא, לא יוכל לתבוע מה שעבר, דודאי מחל להם (מהר"ם פאדוואה סימן מ'). פועל שקבל עליו כל אונס, ובא אונס דלא שכיח כלל, פטור, שעל מנת כן לא התנה (ב"י ס"ס של"ב) וכן הוא בש"ס פ' מי שאחזו, אחד ששכר סוס על שמונה ימים לילך למקום אחד, וכאשר הלך ב' ימים נמלך וחזר למקומו, יכול לעשות באלו ו' ימים עם הסוס מה שירצה, להשכירו בעיר להביא עצים או שאר מלאכות המיוחדות לסוסים באותה עיר, אף על פי שזו המלאכה כבידה מן הראשונה, דניחא ליה שתהא בהמתו בעירו ועושה מלאכה כבידה ממה שתלך למקום רחוק (תשובת מיימוני דמשפטים סימן כ"ד).

פיטורי עובד עקב מציאת עובד טוב ממנו

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף כא עמוד א

ואמר רבא: האי מקרי ינוקי דגריס, ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה - לא מסלקין ליה, דלמא אתי לאיתרשולי. רב דימי מנהרדעא אמר: כ"ש דגריס טפי, קנאת סופרים תרבה חכמה.

שו"ת הרא"ש כלל קד סימן ד

ששאלת: מי ששכר מלמד לבנו ללמדו שנה אחת, ובתוך השנה מצא טוב ממנו, אם יש להוציא מן הראשון לתת לו דע, כי כיון ששכרו לזמן קצוב והתחיל במלאכתו, אינו יכול להוציאו מתחת ידו תוך זמנו, אם אינו פושע במלאכתו. אשר בן ה"ר יחיאל זצ"ל.

שולחן ערוך יורה דעה סימן רמה סעיף יח

אם יש כאן מלמד שמלמד לתינוקות, ובא אחר טוב ממנו, מסלקין הראשון מפני השני

ערוך השולחן יורה דעה סימן רמה סעיפים יח-יט

וכתבו הרמב"ם והטור וש"ע בסעי' י"ח אם יש כאן מלמד שמלמד לתינוקות ובא אחר טוב ממנו מסלקין הראשון מפני השני עכ"ל ונראה דה"ה בהדין הקודם שהרי השני טוב ממנו ויש מי שאינו אומר כן [עי' פ"ת סקי"א] ולא נהירא ודע שדין זה הוא בגמ' שם והכי איתא שם ואמר רבא האי מקרי ינוקי דגריס ואיכא אחרינא דגריס טפי מיניה לא מסלקין ליה דילמא אתי לאיתרשולי כלומר יתפאר בלבו שאין כמותו ויתרשל וכו' [רש"י ד"ה דילמא] רב דימי אמר כ"ש דגריס טפי קנאת סופרים תרבה חכמה וקיי"ל כרב דימי:

ומשמע להדיא דגם אם לומד בשכר מסלקין ליה דאל"כ היה להם לפרש וכן מבואר להדיא מלשון הש"ס והפוסקים דאפילו באמצע הזמן מסלקין ליה דבסוף הזמן לא שייך סלוקיה כיון דנגמר זמן השכירות ועוד דא"כ היה להפוסקים לבאר זה וא"כ לכאורה אינו מובן למה יגרע המלמד משאר פועל דאין בעה"ב יכול לחזור בו באמצע זמן שכירותו כשאינו מוצא מום במלאכתו דאטו אם יש בעל מלאכה גדול ממנו יסלקנו לזה בתוך זמנו והרי רק פועל יכול לחזור בו בתוך הזמן משום כי לי בני" עבדים כמ"ש בח"מ סי' של"ג ומזה ראייה למה שחדשנו בח"מ שם סעי' ח' דגם הבעה"ב יכול לחזור בו כמו הפועל והבאנו זה מירושלמי ע"ש ובארנו שם טעם הדבר ע"ש ולפ"ז א"ש דהמלמד יש לו דין פועל וא"כ יכול הבעה"ב לחזור בו ולכן כשיש תועלת להתינוק בתורה התיירו לו חכמים לשכור מלמד אחר טוב ממנו ושם נתבאר דהמלמד דינו כדין פועל ע"ש:

שו"ת דברי חיים יורה דעה חלק ב סימן ז

לה"ה הרב הגאון כו"מ יואל אשכנזי נ"י אבד"ק זלאטשוב יע"א:

גי"ק הגיעני ואשר דרש אם מותר ליחידים לקבל שו"ב לעצמם ולהפסיד להשו"ב הממונה מהקהל זה ודאי אסור מכמה טעמים:

א' מצד השו"ב הבא להשיג גבול רעהו וזה הוי ממש משיג גבול ועני המהפך בחררה כמבואר בתוס' קידושין [נ"ט ע"א ד"ה עני] לענין מלמד שבא להשיג גבול מלמד שיש אצל בעל הבית ומבואר בשו"ע חו"מ סי' רל"ז [סעיף ב'] לפסק הלכה: שנית יש איסור גזל להשו"ב החדש ולהשוכרים אותו שגוזלים שו"ב הממונים שהרי ידוע דהכל כמנהג המדינה והנה המנהג בכל ערי מדינות פולין ששוכרים ומקבלים שו"ב בלא זמן ומסתמא עד עולם כל זמן שלא יהי' פסול לשחיטה ואם כן מגרעים לשו"ב הממונים שכרם כפי אשר קצבו אתם ועל תנאי זה המה נשכרים והגוזל שכרם הוי גזלן ממש:

גם אם אפילו באו בני העיר לקבל שו"ב מחדש לכל העיר ולתת לו שכר קצוב מכל הנשחט בעיר אם יחידים ממאנים ורוצים לקחת שו"ב לעצמם בודאי אינן יכולים והרוב יכולים לכופ המועט במידי דלא אפקעי ממונא אפילו בדבר שאינו למגדר מלתא כידוע [ע"י חו"מ סי' ב' סעיף א' בהג"ה ובסמ"ע ס"ק י"ג] שכן דעת רוב הראשונים והאחרונים מובא בספר משא מלך [ח"ה שער א' משפט א' דף מ"ד ע"א] ובפרט דאיכא מגדר מלתא דכל אחד יבנה במה לעצמו ויוכל לבוא לידי מכשול ח"ו כולי עלמא מודים דרוב יכולים לכופ להמיעוט ונהי דבתחילת המינוי אחד יכול לעכב היינו שיאמר שרוצה באחר ומאיזה טעם אבל לקבל שו"ב לעצמו ולהפרד מהכלל ח"ו:

וגם כל זה אם הוא ברשות מרא דאתרא הרב דעיר אבל שו"ב השוחט בלא רשות הרב הוא חייב נדוי כמבואר ביו"ד [סי' י"ח סעיף י"ז] כי על זה לא שייך שמחלו על כבודם:

וגם ידוע שאם ח"ו נתיר זה יהי' מחלוקת בתוך כל עיר ועיר ולא יתקיים שום תיקון מתיקוני העיר הן בעניני איסור והיתר והן עניני תקנות הקהל: ולכן בודאי איסור גמור לשחוט אצל שו"ב ולקפח פרנסת האומנים הממונים מקהל וגם בלא דעת הרב דמתא אסור לשחוט:

ומה שכתב בשם רב אחד שכתב להתיר לא ידענא וספרו אינו פה ויהי' לו אשר לו ולפענ"ד נראה שאיסור גדול הוא לקבל שו"ב בלא ידיעת הרב כנ"ל והשומע ישמע ויקבל האמת:

פיטורי עובד הפושע בעבודתו

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף קט עמוד א- עמוד ב

דאמר רבא: מקרי דרדקי, שתלא, טבחא, ואומנא, וספר מתא - כולן כמותרין ועומדין דמי. כללא דמילתא: כל פסידיא דלא הדר - כמותרין ועומדין דמי.

שולחן ערוך חושן משפט סימן שו סעיף ח

הנטע אילנות לבני המדינה, שהפסיד, (ויש אומרים דהוא הדין ליחיד) (טור), וכן טבח של בני העיר שנבל הבהמות, והמקיז דם שחבל, והסופר שטעה בשטרות, ומלמד תינוקות שפשע בתנוקות ולא למד (אפילו רק יום או יומים) (מרדכי שם), או למד בטעות, וכל כיוצא כאלו, והאומנים שאי אפשר שיחזרו ההפסד שהפסידו, מסלקין אותם בלא התראה, שהם כמותרים ועומדים, עד שישתדלו במלאכתם, הואיל והעמידו אותם הצבור עליהם. הגה: וי"א דאף על פי שאין צריכין התראה, מכל מקום בעינן חזקה, דעד שיהיו מוחזקין או שיתרו בהן לא מסלקין להו (המגיד פ"י דשכירות ונ"י פרק המקבל). הנותן מעות לחבירו לכתוב לו ס"ת ונמצא בו טעות, וצריך לשכור אחר שיגיה אותו, אם הם טעויות שדרך סופרים לטעות, אין הסופר חייב כלום. אבל אם טעה כל כך שאין דרך לטעות, חייב. ומכל מקום אזלינן בתר המנהג, אם מנהג המקום שכותבי ספרים מגיחים אף זה, צריך להגיה. ובסתם המקומות שאין על הסופר להגיה, אם עמד והגיה מעצמו, חייבים הבעלים לשלם לו (תשובת רשב"א סימן אלף נ"ו).

בעת קיצוצים האם יש לפטר חלק מהעובדים או להרע תנאים של כל העובדים

שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק א סימן עט

בענין שו"ב אחד שקנה הזכות משו"ב ראשון בכל זכויותיו אם יש לו גם זכות שקורין סיניאריטי י"ח תמוז תשכ"ב. מע"כ ידידי הרב הגאון מוהר"ר יחיאל יהודה איזאקסאן שליט"א.

הנה בדבר אחד שקנה הזכות להיות שו"ב בבית מטבחים משו"ב הראשון בכל הזכויות שהיה לראשון המוכר, ויש שם גם זכות שקורין סיניאריטי, שהוא כשיצטרכו לסלק אחד מחמת שנתמעטה העבודה מסלקין לפי מנהגם את האחרון, שלכן כיון שקנה משו"ב שהיה ראשון לשלשה השוב"ים שיש שם הותנה שקנה זכותו לזה אף שהלוקח יהיה אחרון שיהיה לו זכות המוכר שהיה ראשון, ונעשה הקנין בהסכמת הבעלים של בית המטבחים והסכמת הרבנים המכשירים וגם בידיעת היוניאן. ועכשיו נתמעטה השחיטה וצריכים לסלק שו"ב אחד וטוען שע"פ קנין שלו הוא בזכות המוכר שהיה ראשון שלכן יסלקו את השו"ב השלישי שהוא אחרון אצל המוכר, והלה טוען שיסלקו את הקונה שבא לשם אחרון. וכתר"ה כותב שמתעמים שונים אינו יכול להאריך בסברותיו בזה וכתב רק עצם טענותיהם ורוצה שאכתוב דעתי העניה בדיון זה.

והנה אם נימא שמנהגם לסלק האחרון הוא כדיון, פשוט לע"ד שהקונה הוא האחרון דלא שייך למכור זכות זה שיהיה גם להקונה, דהא זכות זה שאין יכולים לסלק שו"ב הוא משום שהוא כשכירו לעולם על כל הזמן שיהיה עבודה בבית המטבחים כשהוא יכול לעבוד, ואולי יש לו גם ענין זכות שררות, אבל לא שיתחשב כחפץ שיש לו. ולכן כשרוצה להפסיק עבודתו אין לו שום זכות שם ולא היה שייך בעצם כלל ענין מכירה על זה, וכל ענין המכירה הוא משום שלא יפסיק עבודתו כשלא ישיג שו"ב אחר שיתן לו איזה סך בעד זה שיפסיק עבודתו, ונמצא שהקונה לא קנה שום דבר אלא שנתן לו

כסף כדי שיתרצה להפסיק עבודתו ויניח לבעלים ליקח אותו לשו"ב במקום הראשון, ואף אם נימא שיש להשו"ב קנין התחייבות על הבעלים שיתנו לו העבודה דשחיטה ובדיקה נמי אין לו אלא כשהוא רוצה לשחוט ולבדוק ולא שימכור לאחרים שיהיה מחוייב ליתן גם לאחרים אף כשהוא אינו רוצה לשחוט יותר, אלא הוא רק משום שלא ירצה להפסיק עבודתו כשלא יניחו להאחר שנתן לו כסף לעבוד שם. ונמצא שלקבלת שו"ב השני שקנה זכותו לא שייך המוכר כלל דהוא רק בהליכתו משם עשה שהבעלים היו רשאים לקבל את השני, והם הרי א"א להם לקבלו למפרע אלא מאותו היום שקבלוהו, וא"כ נמצא שהוא האחרון. ומה שהתנה בפירוש וגם בהסכם הבעלים שהוא תחתיו גם לזכות זה אינו כלום דהבעלים אינם בעלים על זה, דהוא זכות השוחטים ולא זכות הבעלים וכיון שהשו"ב השלישי לא הבטיח לו כלום לא אבד זכותו, וכיון שהוא קודם להקונה נחשב האחרון הקונה.

ובעצם אף אם היה שואל בעת שקנה גם מהשו"ב השלישי והיה מסכים שבאם יצטרכו לסלק אחד יסלקו אותו ולא את הקונה, מסתבר שיכול לחזור בו דהא מה שנזדמן אחר זמן שא"צ לשו"ב שלישי יש להחשיב שהוא כדבר שלא בא לעולם שגם אין יכולין למחול כדאיתא ברמ"א סימן ר"ט סעיף ד', וגם לא שייך זה למחילה דאין זה מחוייב שעליו ועל הבעלים שיהיה שייך מחילה להם וצריך קנין שודאי הא לא בא לעולם שאף שקנו לא מהני וגם הוא קנין דברים לכאורה. אבל בעובדא דידן אינו נוגע זה דהא לא שאל ממנו ולא הסכים כלל לזה.

אבל עצם מנהגם לסלק את האחרון בארתי באיזה תשובה באורך שמדין התורה אינו כן, משום שלרוב השיטות אין פעולה ענין קנין אלא התחייבות בעלמא ששייך להתחייב גם לעוד פועל, אם אך היה רשאי לקבלו כגון שהשוחטים שהיו לו לא היו יכולין לשחוט בעצמם והיה מוכרח לקבל עוד שוחט, ובעת שקבל את האחרון הניתוסף לא התנה עמו שהוא ישחוט רק מה שנוסף אלא לקחו סתם משום שחשבו שלעולם תהיה שחיטה מרובה ונמצא שהתחייב לו כמו להראשונים ליתן לכולם עבודת השחיטה, והוי זה כמו שחייב מעות לשנים אחד מוקדם ואחד מאוחר שאם אין לו לשלם לשניהם וליכא קרקעות שנפסק שאין דין קדימה במטלטלין כדמסיק הסמ"ע בסימן ק"ד סק"א וסק"ט ובש"ך לא מצינו שפליג וכן פסק בנה"מ בחדושים סק"א, ומוכרח כדבריו מהא דמפורש כן בדברי המחבר עצמו בסעיף י' שלא יסתור לדברי המחבר שבסעיף א', וצריך לחלוק בין שניהם עיי"ש. וכ"ש בחיוב זה ליתן עבודה שלא שייך שעבוד קרקע כלל שליכא דין קדימה, ואין לדחות שום שו"ב אלא יעבדו כולם בהשחיטה שישנה עתה ויפסידו כולם במקצת, ואם א"א שיעבדו כולם הוא כדבר שאין בו חלוקה שיש להיות דינא דגוד או אגוד שישלמו לשו"ב אחד וישאר למי שיתן יותר.

אך אם הם חברים בהיוניאן ואצלם התקנה שמסלקים את האחרון יש להחשיב אף בסתמא כהתנו כן שע"ד מנהג היוניאן נשכרים. אבל אולי יהיה זה מלתא דלא שכיחא דהיה לכולם להחזיק שלא תתקטן השחיטה ולעולם יצטרכו לשלשה שוב"ים, שאף תנאי מפורש אולי לא היה כלום ולא עדיף מנהג היוניאן שהוא בסתם ג"כ כהתנה מתנאי מפורש, אבל מסתבר שהכא מהני תנאי לסלקו כשתתקטן השחיטה משום דהוא כהתנו ששוכרו רק על שחיטה הנוספת ולא על הסך שהיה מתחלה. וגם אולי הוא מלתא דשכיחא קצת במדינה זו דשייך להתנות ע"ז. ולכן אם מנהג היוניאן שהם חברים בו לסלק האחרון יש לעשות כמנהגם. וממילא הוי הקונה שהתחיל לעבוד בבית המטבחים אחר השלישי בדין האחרון שעליו להסתלק. ואם אין ברור מנהג היוניאן יש לדון כפי דין התורה כדלעיל. זהו מה שנראה לע"ד בעצם הדין אבל מן הראוי שהשוחטים הנשארים יפייצו להסתלק באיזה סך שיראו הב"ד לפי הטוב והישר. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.

יסוד דין פיצויי פיטורים ע"פ תורה

ספר החינוך מצוה תפב

מצות הענק עבד עברי

לתת ממה שיש לנו לעבד עברי בזמן שיצא מתחת ידנו לחרות ולא נשלחנו בידיים ריקניות, ועל זה נאמר [דברים ט"ו, י"ד], העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו.

משרשי המצוה למען נקנה בנפשנו מדות מעולות יקרות וחמודות, ועם הנפש היקרה והמעולה נזכה לטוב, והאל הטוב חפץ להיטיב לעמו, והודנו והדרנו הוא שנרחם על מי שעבד אותנו ונתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו, ודבר מושכל הוא, אין צורך להאריך בו.

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה [קידושין ט"ז ע"ב], שאחד העבד היוצא בסוף שש או ביובל או במיתת אדון, וכן אמה שיצאת באחד מכל אלו או בסימנין, הרי אלו מעניקין להם. אבל היוצאין בגרעון כסף אין מעניקין להם, שנאמר וכי תשלחנו חפשי, וזה לא שלחו הוא, אלא העבד הוא שגרם בנתינת הכסף לצאת מתחת ידו. וכן מה שדרשו זכרונם לברכה [שם י"ז ע"א] במה שהזכיר הכתוב צאן וגורן ויקב שבדברים שיש בהן ברכה מחמת עצמם הוא שחייב אדם להעניקם אבל לא כספים ובגדים. ומה שאמרו זכרונם לברכה [שם] שאין פוחתין לו משלשים סלע. ובין נתברך בעל הבית לרגלו או לא נתברך חייב להעניק לו, וענק העבד לעצמו ואין בעל חובו גובה הימנו. ויתר פרטיה מבוארים בפרק ראשון מקדושין.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמו שכתבתי במה שקדם [מצוה מ"ב], ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם.

שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח - קונ' אורחות המשפטים פרק י

(ד) ועוד זאת ענין מנהג הנהגת הענקה של פיצויים לעובד עם פיטוריו מצינו לו סמוכים בתורה ובהלכה. והוא בדברים פ' ראה אצל דין עבד עברי שכתוב:

וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, העניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ד' אלקיך תתן לו. ובספר החינוך מצוה תפ"ב מסביר שורש מצוה זאת שהיא: למען נקנה בנפשינו מדות מעולות יקרות וחמודות וכו' שנרחם על מי שעבד אותנו וניתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו.

ואחרי כתבו והסבירו ענין מצוה זאת האמורה בתורה גבי עבד עברי מוסיף החינוך בסוף דבריו וכותב דהגם דאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן הבית: מכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפי' מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י.

הרי שהחינוך משמיענו נימה לישמע ולהוסיף לקח מדין עבד עברי לכל שכיר ועובד להעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו ד', ולא עוד אלא שאין חילוק בזה בין אם עבדו זמן מרובה או אפילו מועט, ומינה גם שאין חילוק בין עם עבדו במשרה שלימה יום שלם לבין עם עבדו חלקית חצי יום.

והמנחת חינוך שם רצה מתחילה לומר דדברי החינוך אמורים רק לפי שיטת התוס' שגם במוכר עצמו נוהג דין הענקה, על כן מצד המוסר גם היום נוהג, אבל לשיטת הרמב"ם לא שייך כלל מצד המוסר דהתורה לא חייב הכלל רק במכרוהו בית דין, אבל אח"כ חוזר בו וכותב אך לא שכיח שהרב המחבר יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא, והיינו דר"ל דמדלא פירש החינוך כאן להדיא שזה דלא כשיטת הרמב"ם א"כ מוכח דדבריו אמורים אפילו אליבא דדעת הרמב"ם.

שוב מצאתי גם בספר שו"ת אבן שוהם חחו"מ סי' ק"כ דעל יסוד דברי החינוך והמנ"ח הנ"ל כותב בנידונו שם להצדיק על שנתנו יד - הוא ובית דינו - לתת מקופה של צדקה של חברת ביקו"ח = ביקור חולים = לשמש החברה שלא היה באפשרותו להמשיך בעבודתו סך שלש מאות רז"כ = רובל כסף = משום דיש בזה גם חיוב הענקה עיי"ש. וזה ראייה נוספת לדברינו.

עכ"פ אין יסוד לפטור את המוסד מתשלום פיצויים לתובע כפי הנוהג בהיות שלא רק שאין סתירה לנוהג עפ"י ההלכה כי אם גם סמוכין לו מד"ת לכך (עיין שו"ת הר"א מזרחי סי' ט"ז עיי"ש).